

Jurij Kocsevrin

Kornai János: A gondolat erejével. Rendhagyó önéletrajz egy intellektuális utazásról
Moszkva, Logosz 2008, 448 old.

Pro et contra (Moszkvai Carnegie Központ folyóirata)
2008. 12. kötet, № 2-3, március-június, 143-149. o.

Miközben Kornai János önéletrajzi könyvének a „Rendhagyó önéletrajz egy intellektuális utazásról” címet adta, ezzel meghatározta annak tartalmát és ugyanakkor saját életútjának lényegét is. Kornai Jánosnak nem kevés megpróbáltatásban volt része: a szülőföldtől való elválás, majd a visszatérés, meggyőződésének feladása, barátok árulása ... A végső mérleg mégis úgy áll össze, hogy Kornai élete valóban egy intellektuális utazás volt, amelyben adódtak veszteségek, útkeresések, vakvágányok, de ugyanakkor olyan felfedezések is, amelyek nemzetközi hírnevet hoztak a „szocializmusnak” nevezett hatalmas monstrum egyik legélesebb szemű kutatójának a számára. És bár a Kornai által vizsgált szocializmus a mi számunkra az idő tengerébe süllyedt Atlantisz, mégis változatlanul élénk érdeklődés övezi. De vajon biztos kijelenthetjük-e, hogy a szocializmus monstruma végképp eltűnt a Föld színéről? Kisebb szigetei, mint Kuba és Észak-Korea továbbra is fennmaradtak. Megmaradtak vagy újratermelődnék Beloruszhoz és Venezuelához hasonlatos közeli rokonai. De a legfontosabb mégis az, hogy a «kínai szocializmus» formájában megteremtődött új, életképes faja. Mintha mi sem történt volna, a régi szocializmus így vagy úgy, de jelen van a mindennapjainkban, behatolva azokba a társadalmi változásokba, amelyek a szemünk előtt zajlanak a posztkommunista országokban. És a mai Oroszország sem hozható fel ennek ellenpéldájául, mintegy a múltba vesző jelenségként, ellenkezőleg, éppen hogy a szocializmus néhány jellemzőjének örököseként tekinthetünk rá.

Mindez arról tanúskodik, hogy Kornai János idén orosz nyelven is megjelent könyve nagy jelentőségű intellektuális esemény. Nem csak abból a szempontból figyelemreméltó ez a munka, mert egy olyan ember élettörténete, aki a sors szeszélyéből két ellenséges világ határmezsgyéjén időnként az egyikben, időnként a másikban élt. Abból a szempontból is pótolhatatlan, mivel kiegészítő forrásként szolgál a szerző főbb tudományos eredményeinek tanulmányozása, megértése és értékelése során. Annál is inkább, mert a mi nemzedékünknek sajnos már elég kevés ideje maradt arra, hogy megtudjon valamit a szocializmusról, mélységében megismerni annak törvényszerűségeit és mechanizmusait pedig egyáltalán nem tudta. E nélkül viszont lehetetlen sok mindent megérteni mind a jelenben, mind abban, ami ránk vár. Kornai tudományos pályafutása abból indult ki, hogy nem fogadta el az akkor uralkodó, az úgynevezett tudományos szocializmussal kapcsolatos nézeteket. Ez arra ösztönözte őt, hogy határozottan szakítson az akkori hivatalos tudománnyal; ez a pont jelentette «szabadúszó» pályafutásának kezdetét a modern közgazdaságtani elméletek ismeretlen partjai felé. Azt követően, hogy a fiatal tudós elvetette a marxizmust, mintha mindenféle elméleti támasz nélkül maradt volna, és ez kifinomította intellektusát, megtanította arra, hogy ne higgyen feltétlenül az általánosan elfogadott nézetekben. Amikor végül is hosszú évek kutatásait követően végre «beevezett» a nyugati társadalomtudományi elméletek letisztuló világába, már olyan ember volt, aki kész mindazt elfogadni, ami saját nézeteinek és tudományos elképzeléseinek megfelel, de ugyanakkor semmilyen kérdésben nem fél vitába szállni a nyugati tudományos élet elismert szaktekintélyeivel.

Kornai utazásai a két világ között nem pusztán helyváltoztatást jelentettek, nem csak lakhelyet vagy egyetemeket váltott, ahol sorra tartotta előadásait. Kutatásai szabaddá tették az utat

Nyugat és Kelet kölcsönös közeledése előtt. Azoknak a nyugati koncepcióknak a megismerése, amelyek általánosan elfogadott teoretikus keretek közé igyekeztek beilleszteni a szocializmus tapasztalati tényeit, lehetővé tette Kornai számára, hogy újból végiggondolja azokat az elméleteit, amelyeket a szocializmus belülről való ismerete támasztott alá. És pontosan ez a személyes tapasztalat segítette a tudósban abban, hogy egy sor a szocializmussal kapcsolatos eredeti elgondolást fogalmazzon meg. Ezek ugyan nem mindig a legbékésebb módon, de hatással voltak a Nyugaton korábban erről a jelenségről vallott és elfogadott nézetekre. De ez nem csak a Nyugat viszonylatában volt igaz. Kornai művei az 1970-es, 80-as években széleskörű elismerésnek örvendtek a Szovjetunióban csakúgy, mint később Kínában.

Kétségtelenül értelmezésre szorul még az a vitathatatlan tény, hogy Kornai művei nagyon népszerűek a mai Kínában (elegendő csak a kínai nyelven újbóli kiadást megért alapműveinek nagy számára felhívni a figyelmet). A szerző arról ír, hogy amikor nyugati kollégái társaságában többször utazott a Kínai Népköztársaságba, az ottani hallgatóság megkülönböztetett figyelemmel kísérte az ő előadásait. És ebben, feltételezem, egyáltalán nem túloz. Elképzelhető, hogy ezt a kitüntető figyelmet Kornai a munkáiban alkalmazott sajátos terminológiának és gondolkodásmódnak köszönheti. A tudós műveiben előszeretettel alkalmaz matematikai és más, szigorúan elméleti eszköztárat. Ugyanakkor kutatásainak fenomenológiáj, azoknak az embereknek mondhatni hétköznapi tapasztalatokon alapuló ismereteire támaszkodik, akik a szocializmusban éltek, vagy Kína esetében még mindig élnek. És amikor Kornai «hiányról» beszél, innen pedig eljut a «puha költségvetési korlát» fogalmáig, logikája teljes mértékben, intuitív módon világos kínai hallgatósága számára.

Kornai Kínában tapasztalt népszerűségének van viszont egy talán még fontosabb oka. Mégpedig az, hogy Kornai, miközben szembe fordult a szocialista rendszerrel, végig megőrizte a hozzá fűződő emocionális kötődését. Így önéletrajzi írásában többször kihangsúlyozza hazájához, Magyarországhoz, annak történelméhez és kultúrájához fűződő elszakíthatatlan köteleit. Hasonló nyomatékkal ad hangot annak az elhatározásának, hogy soha nem szeretett volna emigrálni. Még a legdrámaibb időkben, 1956 eseményeit követően is, Kornai mindent megtesz annak érdekében, hogy miközben, mint egy politikai gazdaságtani alapfogalommal szakít a szocializmussal, ne szakítsa meg kapcsolatát hazájával. Ezen az úton haladva nem sikerült elkerülnie sem azoknak a rosszakaróknak a felé irányuló mérgezett nyilait, akik sikeresen «beépültek» a rendszerbe, sem azokat, akik radikálisan szakítottak azzal.

Mint tudóst, Kornait elsősorban az a cél vezérelte, hogy *megértse* a szocializmust. Ez a körülmény felülírt minden más tartalmat, amely nem állt közvetlenül kapcsolatban a fenti, tisztán tudományos jellegű feladattal. Könyvében is hangsúlyozza: mint kutató a szocializmus pozitívista jellegű tanulmányozását tartotta céljának, annak *értékelése* helyett, legyen az akár pozitív, akár negatív. Így amikor a 70-es években a tudós meghívásokat kapott, hogy tartson előadásokat nyugati egyetemeken – először Angliában a Cambridge-en, majd az amerikai Princetonon -, kurzusait a létező, a *reálisan létező* szocializmus problematikája köré építette. Ez magának a jelenségnek a radikális újraértelmezését jelentette, amelyet abban az időben bírálói, főleg a baloldaliak, a szocializmus eszméjétől való elhajlasként értékelték. A szocializmus értelmezésében az ideológiai megközelítés volt az elfogadott. Kornai egy teljesen más közelítési módot javasolt: igyekezett megosztani nyugati hallgatóival mindazt a tudást, amit a szocializmusról, mint valóságban létező jelenségről szerzett, függetlenül az ideológiai vitáktól, lett légyenek azok akár támogató, akár elutasító jellegűek.

A könyv lapjain nyomon követve tudományos munkássága fordulópontjait, nem lehet nem megállni a karrierje csúcsát jelentő legnagyobb sikerénél. Ez pedig a „Hiány” című monográfia, amely valódi tudományos besztszellerré vált. (Magyarul 1980-ban, orosz fordításban 1990-ben jelent meg.) A szocializmus közgazdaságtanának megértéséhez Kornai azt a közismert, mondhatni a hétköznapi életből vett tényt használta fel, miszerint azokból a kínálati javakból mutatkozott részleges vagy teljes hiány, amikre mind a termelőknek, mind a végső felhasználóknak a legnagyobb szüksége lett volna. Kornait ebből az aspektusból a piacgazdaság és a szocialista gazdaság közötti szemmel látható különbség foglalkoztatta. Már előtte is több közgazdász igyekezett magyarázatot adni erre a különbözőségekre. Az elméleti közgazdaságtanban még külön terminológia is létrejött ennek értelmezésére: vásárlók piaca versus eladók piaca. A tervgazdálkodás során elkövetett hibák, az egyes piacokon a kereslet és a kínálat elemeinek különbözősége, az árak rugalmatlansága, úgy tűnt, teljes mértékben hiteles magyarázatul szolgálnak a «hiányra». Kornait viszont nem elégítette ki ez a magyarázat. Őt éppen a «hiány» *totális jellege* foglalkoztatta. Önéletrajzában megjegyzi, hogy a hiányelmélet kutatása irányába Marxnak a munkanélküliség kapitalizmusban jelen lévő állandóságáról szóló elmélete és John Maynard Keynes azzal kapcsolatos gondolatai indították el, miszerint az aggregált kereslet elégtelensége gazdasági depresszióhoz vezet.

Fokozatosan jutott el Kornai ahhoz a magyarázathoz, hogy a szocializmus *rendszerjellemezője* a hiány. A könyvben nyomon követhetjük ennek az útnak a lépéseit. A *gazdasági tervezés túlzott központosítása* című korai művében (magyar nyelven 1956-ban jelent meg) megfogalmazta annak az okait, hogy a szocializmus működése során miért találkozhatunk az ún. *ratchet effect*tal, ami a szovjet szakirodalomban az «elért szintből kiinduló tervezés» elnevezést kapta. A különböző szintű szovjet vállalatok vezetői igyekeztek nem felfedni termelési növekedésük tartalékait, mivel tudták, ha megteszik, ezeket a következő tervciklusba bele fogják venni. Elhallgatva ezeket a tartalékokat a vállalatvezetés mintegy *biztonsági tartalékot* képzett a maga számára.

A hiány című munkájában Kornai folytatta ennek a jelenségnek a vizsgálatát, és rámutatott arra a körülményre, hogy ez a biztonsági tartalék nem csak a tudatos fékezési szándék függvénye, hanem függ a különböző forrásoknak nyersanyag és kiegészítő raktárkészletek formájában történő felhalmozásától is azok rendszerbe történő belépésekor. Mivel soha nem lehet előre tudni, hogy miből mutatkozik majd hiány (a források központi elosztásának következtében), ajánlatos raktáron tartani a lehető legtöbb mindent, többek között azt is, amit majd valamelyik szomszédal el lehet cserélni, ha nem áll rendelkezésre elegendő valamelyik forrásból, vagy azt, amit majd valamire fel lehet használni (tökéletlen helyettesítők). Annak függvényében, hogy a bemeneti tartalékképzésre való törekvés milyen mértékben terjed ki a szocializmus egész gazdasági rendszerére jön létre az általános hiány. Kornai logikájában a legérdekesebb elem az, hogy a hiány kutatásában a fogyasztói láncszem helyett a termelőit hangsúlyozza ki. A nyugati kutatók számára megvilágította a jelenség okait, miszerint a központi tervezés és a rugalmatlan árak elkerülhetetlenül hiányhoz vezetnek (csakúgy, mint a «nem likvid áruk», vagyis az eladásra nem került áruk alkotta tartalék a «kimenetnél»). Más szóval a fenti probléma magyarázata a piaci egyensúlyi helyzet modelljéből kiindulva került levezetésre. Kornai a könyvében beszámol a nyugati tudós társadalom fenti kérdést vizsgáló köreiben keletkezett véleménykülönbségekről. Mit is állított szembe Kornai a már alapvetésnek számító véleményekkel a szocializmusban mutatkozó hiány természetét illetően? Egyrészt arra a közismert tényre hívta fel a figyelmet, hogy a szocializmusban *egymástól elkülönülő pénzek* léteznek, és ezek a termeléshez valamint a fogyasztáshoz kapcsolódnak. Másrészt ezeknek a pénzeknek teljesen elkülönülnek egymástól, az egymásra történő átváltásukat a törvények nem teszik lehetővé. A vizsgálat következő lépésének

alapjául az a megfigyelés szolgált, hogy a vállalati pénzeszközök nem annyira szigorúan korlátozottak, mint a háztartásoké. Ezt a jelenséget nevezte Kornai a szocialista vállalatok «puha költségvetési korlátjának», megkülönböztetve ezt a bért vagy egyéb jövedelmeket készpénzben kapó fogyasztók esetében alkalmazott «kemény költségvetési korláttól».

A szocialista állam kész enyhíteni a vállalatok pénzügyi nehézségein (például a forgalom részleges meghitelezésével, a beruházások gyakorlatilag ingyenes finanszírozásával), mindeközben nem fenyegeti a fogyasztói szektorban infláció. Ez az *elnéző magatartás* (állami paternalizmus) vezet el a források általános és túlzott megnövekedéséhez. Kornai ebben a jelenségben látja az okát annak, hogy a szocialista gazdaság nem működik hatékonyan.

Hogy még pontosabban sikerüljön bemutatnia a vizsgált jelenség természetrajzát, Kornai rámutat, hogy a krónikus hiány gyökereit a beruházások területén találhatjuk meg: «A gazdaság irányítói és a vállalati vezetők csillapíthatatlan beruházási étvággal és terjeszkedési vágygal rendelkeznek, ennek következtében ezen a piacon a kereslet mindig meghaladja a források terén mutatkozó kínálatot» (265. o.).

A szocialista rendszer című későbbi művében Kornai még tovább bővítette azoknak a jelenségeknek a körét, amelyek befolyásolják a szocialista gazdaságot. A recenzióm alapjául szolgáló könyvben részletesen foglalkozik azokkal a korlátozásokkal, amelyekkel számolnia kellett, amikor egy szocialista ország állampolgáraként lehetősége volt nyugatra utazni és vissza is térni onnan. Azt írja: «Az a döntésem, hogy a hiány okozati láncolatát a paternalizmusnál vágom el, sokaknál félreértéseket szült. Ezt úgy tekintem, mint a legalitás „árának” egyik sajnálatos elemét. Amint az öncenzúra falai leomlottak, , és megírhattam *A szocialista rendszert*, végre elmondhattam a puha költségvetési korlát magyarázatával kapcsolatos *teljes* gondolatmenetemet. Ez sokakban értetlenséget váltott ki. Ezt a legalitásért fizetett szomorú penzumnak tekintettem. Csak akkor, amikor az öncenzúra falai leomlottak, tudtam *teljességében* kifejteni a puha költségvetési korlátokkal kapcsolatos nézeteimet *A szocialista rendszer* című 1992-93-ban megírt munkámban» (278.o.).

A fenti megjegyzésben Kornai azt a körülményt ismeri be, hogy a hiány problematikájának korábbi megfogalmazásában logikai szempontból nem teljes az összhang. A hiány a szocializmus olyan értelemben vett rendszerbeli sajátossága, mint a kapitalizmus esetében az aggregált kereslet szűkössége; Kornai elismeri, hogy a kapitalizmusban létrejöttek eszközök ennek a «rendszerhibának» ha nem is a megszüntetésére, de az enyhítésére mindenképp. Ami a szocializmust illeti, megjegyzi: «A hiány közgazdaságtana – a szocializmus elidegeníthetetlen, rendszerhez kapcsolódó attribútuma. A reformok enyhíthetik a problémákat, de megszüntetni nem képesek azokat. Ez *A hiány* című művem alapgondolata» (258.o.). De ha a reformok mind a kapitalizmusban, mind a szocializmusban enyhíthetik a rendszerből fakadó hibákat, akkor hol rejlik a szocializmus elkerülhetetlen vereségének az oka a kapitalizmussal folytatott gazdasági versengés során?

A későbbiekben Kornai saját maga jutott arra a következtetésre, hogy a puha költségvetési korlát (PKK), mint a hiány elengedhetetlen feltétele, csak részben ad magyarázatot magára a hiányra. Mások mellett a szerző a szocializmus immanens hiányosságának tartja «a szabad vállalkozás tiltását, az importtal való verseny adminisztratív eszközökkel való korlátozását, az árrendszer torzulásait stb.» (278. o.). Más szavakkal megfogalmazva a szocializmus rendszerhibájának feltárásakor Kornai a gazdasági szférából átlép a politikaiba. Ez utóbbi gondolatai *A szocialista rendszer* című monográfiájában kerültek teljes kifejtésre. Ehhez még később visszatérek. Időrendben a fenti művet megelőzte az *Út a szabad gazdasághoz* című

munka, amely 1990-ben jelent meg (orosz nyelvre még ugyanebben az évben lefordították). Ebben a PKK következményeit említve a szerző rámutat a puha költségvetési korlát termelékenységre, versenyszellemre és motivációra gyakorolt hatására. Ezekben a megállapításokban már benne rejlik az új idők legfontosabb problematikája, a szocialista gazdaságból a piacgazdaságba való átmenet bonyolult kérdésköre. Ez lett a fent említett mű központi problémaköre. Fontosnak tartja ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy megelőzendő azoknak a legsúlyosabb problémáknak a kialakulását, amelyek a döntően állami tulajdonon alapuló gazdaságokban jönnek létre, fel kell lépni a tulajdon «elosztogatása» ellen, viszont támogatni kell a fokozatos privatizációt, amely lehetővé teszi, hogy a tulajdon azoknak a kezébe kerüljön, akik képesek megteremteni a gazdasági versenyt.

Ebben az összefüggésben úgy véli, újragondolás tárgyát kell hogy képezze a hiánnyal kapcsolatos elmélete. Kornai tudományos kutatásainak előterébe a «puha költségvetési korlát» vizsgálata kerül. Annak ellenére, hogy az átmeneti korszakban a puha költségvetési korlát elveszíti azt a sajátosságát, amely a szocializmus speciális pénzügyi rendszeréből fakadt (gondolok itt a pénzügyi forgalom kettős körére), maga a «puha költségvetési korlát szindrómája» Kornai véleménye szerint teljes mértékben jellemzi az átmeneti típusú gazdaságokat. Mindebből kiindulva határozottan ellenez bármilyen, állami részvétellel megvalósuló kevert tulajdonviszonyt. Véleménye szerint a magántulajdon és versenyszellem *tettetése* csak elfedi az állami paternalizmus kiirthatatlan és mindent legyengítő hatását. A recenzióm tárgyát képező műben részben kifejtett előbbi gondolatok szorosan összefüggnek a napjaink Oroszországában végbemenő intézményi reform problematikájával.

Kornai tudományos munkásságának következő állomását *A szocialista rendszer (1992)* című már említett, nagy volumenű összefoglaló mű jelenti. (Orosz nyelvű fordítása 2000-ben látott napvilágot.) Sok olvasó mintegy a szocializmustól való búcsúra tekintett erre a műre, úgy kezelte, mint egy útikönyvet, amely olyan világba kalauzol, ami megszűnt létezni. Valószínűleg ez lehet az oka annak, hogy ez a munka jelentősen kisebb visszhangra talált a tudományos berkekben, mint «A hiány». De maga Kornai másban látja az okát annak, hogy ennek a nagy jelentőségű művének viszonylag szerényebb volt a visszhangja. Azt feltételezi, hogy az ok nem az, hogy a könyv megkésett, hanem éppen ellenkezőleg az, hogy megelőzte a korát. Úgy gondolom, egyet kell érteni vele. «A szocialista rendszer» megjelenésekor és még sokkal később is a nyugati olvasók csakúgy, mint az oroszok, nem ismerték fel (erről árulkodik a mű orosz nyelvű fordításának viszonylagos késlekedése is) azt a tényt, hogy minél inkább a múltba vész a szocializmus maga, annál inkább aktuálisává válik ennek vizsgálata. Ezt az aktualitást az a tény támasztja alá, hogy nő az érdeklődés mindazon dolgok iránt, amelyek ezzel a nem is olyan távoli múlttal kapcsolatban állnak. Jelen pillanatban ennek a jelenségnek a természetét nagyon nehéz meghatározni. Mindenképpen vizsgálni kell ezt a kérdést, a jövő pedig majd megmutatja, milyen irányba fejlődik a társadalom. Ki fog majd derülni, hogy ez a növekvő érdeklődés a társadalmi fejlődés valóságos vektorát jelenti-e vagy csak egy elképzelt fájdalomérzet fejez ki, egy emlékeztetést arra, ami már nincs, de ami tovább él a társadalmi tudatban.

Kornai szempontjából ennek a szocializmusról írt monográfiának a jelentősége abban rejlik, hogy új szakaszt nyitott a szerző tudományos érdeklődésében. Megfogalmazódik a műben a szocializmusnak, mint egységes, *belső összefüggések alkotta egésznek* rendszerbe foglalt kutatási módszere. Sőt a szerző úgy véli, hogy éppen ebben a közelítési módban rejlik a társadalmi fejlődés tipologizálásához a bizonyító erejű megoldás. Kornai megjegyzi, hogy nem ő az első, aki ezt a kérdést felvetette, és az elődök között Marxot, Joseph Schumpetert és Friedrich Hayeket említi. A szerző véleménye szerint mindannyian kidolgozták a saját

elméletüket a szocializmus rendszerére, mint egységes egésze vonatkozóan. Az amerikai tudományfilozófus Thomas Kuhn nyomán (Lásd A tudományos forradalmak szerkezete című 1962-ben megjelent munkáját) Kornai ezt a gondolkodásmódot *rendszerparadigmának* nevezi. Kuhnra utalva ezt írja: «Én magam vele egyet értve a paradigmára úgy tekintek, mint a tudósok egy csoportja által alkalmazott jellegzetes közelítési módra, mint elméletre, mint módszertanra, mint a bizonyítás módszerére és teljes arzenáljára» (351. o., lábjegyzet). Mint ismeretes, Kuhn a természettudományok (részletesebben a fizika) terén a tudományos nézetek fejlődését paradigmaváltásként értelmezi.

Kornai felállítja a «szocializmusnak» nevezett szerkezeti egészben jelen lévő kölcsönhatások hierarchiáját. A kölcsönhatásoknak ebben a rendszerében különleges jelentőséget tulajdonít a *politikai* szférának. «A könyv (a szocializmusról írt monográfia – Ju.K.) ... az összehasonlító közgazdaságtan területén született számtalan híres munkával összevetve annyiban más, hogy kiindulási pontjából nem a központi tervezés és nem az állami tulajdon szolgál, hanem a politikai szféra legjellemzőbb sajátossága – a kommunista párt egyeduralma» (350. o.). Miközben Kornai a «kommunista párt» szerepének jelentőségét hangsúlyozza, felhívja a figyelmet a szocialista társadalom hierarchiájának alapját jelentő kommunista ideológia fontosságára. «A szocialista rendszerben» azt a gondolatot fogalmaztam meg, hogy a kommunista párt amint hatalomra jutott, hozzálátott egy olyan programnak a megvalósításához, amely élesen elhatárolódott a magántulajdontól és a piactól. Ez úgy működött, mint egy „genetikai kód”, és így elhanyagolódott maga a folyamat és annak irányíthatósága» (355. o.).

«A szocialista rendszerben» leírt gondolatokat Kornai hosszú éveken át érlelte magában. Ezek a későbbi publikációiban részletesebben kifejtett elméletek felkeltették a tudományos világ érdeklődését és általuk a szerző újabb követőkre talált. Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy Kornai társadalmi paradigmája a tudományos bizonyítás kezdeti stádiumában van. A politika, a gazdaság és az ideológia különböző, a társadalmi fejlődés során megmutatkozó kölcsönhatásai még további kutatásokat és pontosításokat igényelnek. Ennek elengedhetetlen szükségességét bizonyítja, Kornai terminológiájával élve, a fent említett «genetikai kódnak» az a mutációja is akár, amely Kínában bekövetkezett.

Az utóbbi időkben a nemzetközi tudományos világban és saját hazájában egyaránt elismert szak tekintélynek számító Kornai, az aktuális gazdaságpolitikával kapcsolatos ajánlásait tekintve mértéktartó konzervatívnak számít. A megfelelő közgazdasági kurzus megválasztásában elengedhetetlennek tartja a pénzügyi reformok mellett is a stabil növekedést és az infláció kézben tartását.

Nem maradt más hátra, mint hogy ennek a csodálatos embernek, aki ma is őrzi ifjú lelkesedését a saját maga választotta társadalomtudományi kutatói munkában, még nagyon hosszú alkotótevékenységet kívánjak.

Fordította: Runda Margit